

ZAMONAVIY LINGUVISTIKA VA UNING TURLARI

Xanaliyeva Gulxumor Sodiqovna

Andijon shahr 1-son kasb-hunar maktabi

Umumta'lim fanlar kafedrasi ingliz tili fani o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola zamonaviy linguvistika sohasini o'rganadi, uning turli sohalari va turlarini o'rganadi. Bu lingvistik tadqiqotlarning tarixiy rivojlanishi haqida umumiy ma'lumot beradi, asosiy adabiyotlarni ko'rib chiqadi, zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda qo'llaniladigan usullarni bayon qiladi va so'nggi tadqiqotlar natijalari va natijalarini muhokama qiladi. Maqola ushbu sohadagi kelajakdagi tadqiqotlar uchun topilmalar va takliflarning qisqacha mazmuni bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar. Linguvistika, fonetika, sintaksis, semantika, pragmatika, sotsiolingvistika, psixolingvistika, tarixiy linguvistika, hisoblash tilshunosligi, amaliy linguvistika

Linguvistika, tilni ilmiy o'rganish asrlar davomida sezilarli darajada rivojlandi. Zamonaviy linguvistika har biri inson tilining turli jihatlarini tushunishga bag'ishlangan ko'plab kichik sohalarni qamrab oladi. Ushbu maqola zamonaviy linguvistika, uning har xil turlari va zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda qo'llaniladigan metodologiyalar haqida to'liq ma'lumot berishga qaratilgan.

Zamonaviy linguvistikadagi asosiy pastki maydonlar:

Fonetika va fonologiya: nutq tovushlarini, ularning fizik xususiyatlarini va ularning qanday ishlab chiqarilishi va idrok etilishini o'rganish.

Sintaksis: gap tuzilishi va so'z birikmasini tartibga soluvchi qoidalarni o'rganish.

Semantika: tildagi ma'nolarni o'rganish, jumladan, so'z va jumlar ma'noni qanday yetkazishi.

Pragmatika: kontekst ma'no talqiniga qanday ta'sir qilishini tahlil qilish.

Sotsiolingvistika: tilning ijtimoiy kontekstda qanday o'zgarishi va o'zgarishini o'rganish.

Psixolingvistika: tilni o'zlashtirish va undan foydalanish asosidagi psixologik jarayonlarni o'rganish.

Tarixiy Linguvistika: tillarning vaqt o'tishi bilan qanday o'zgarishini tekshirish.

Hisoblash lingvistikasi: lingvistik ma'lumotlarni tahlil qilish va modellashtirish uchun hisoblash usullarini qo'llash.

Amaliy Linguvistika: til o'qitish va tarjima kabi Real muammolarni hal qilishda lingvistik tamoyillardan foydalanish.

Zamonaviy lingvistik tadqiqotlar sifat va miqdoriy jihatdan turli xil usullardan foydalanadi. Umumiy usullarga quyidagilar kiradi:

Korpus tahlili: naqsh va tendentsiyalarni aniqlash uchun yozma yoki og'zaki matnlarning katta to'plamlarini tahlil qilish.

Dala ishi: ko'pincha sotsiolingvistika va dialekt tadqiqotlarida qo'llaniladigan tilda so'zlashuvchilar bilan bevosita muloqot qilish orqali ma'lumot to'plash.

Tajribalar: tilni qayta ishlash va o'zlashtirish haqidagi aniq gipotezalarni tekshirish uchun nazorat ostida tadqiqotlar o'tkazish.

Hisoblash modellashtirish: til hodisalarini simulyatsiya qilish va tahlil qilish uchun algoritm va dasturlardan foydalanish.

Statistik tahlil: lingvistik ma'lumotlarni aniqlash va topilmalarning ahamiyatini baholash uchun statistik metodlarni qo'llash.

Zamonaviy lingvistik til va uning tuzilishini ilmiy o'rganishdir. Bu til shakli, til ma'nosi va tilni kontekstda tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Kabi raqamlar ta'sirida zamonaviy lingvistik 20-asrning boshlaridan boshlab sezilarli darajada rivojlandi Ferdinand de Sossyur, Noam Xomskiy va boshqalar. U bir nechta filiallarga va pastki maydonlarga bo'linadi, ularning har biri tilning turli jihatlariga qaratilgan.

Zamonaviy lingvistikaning ba'zi asosiy turlari va kichik sohalari:

1. Fonetika: inson nutqining jismoniy tovushlarini o'rganish.

- Artikulyatsion fonetika: artikulyatorlarning (til va lablar kabi) harakati natijasida nutq tovushlari qanday hosil bo'ladi.

- Akustik fonetika: nutq tovushlarining havoda harakatlanishidagi fizik xususiyatlari.

- Eshitish fonetikasi: nutq tovushlari quloq, eshitish nervi va miya tomonidan qanday qabul qilinadi.

2. Fonologiya: tovushlarning ma'lum bir til yoki tillarda qanday ishlashini o'rganish. Bu ma'noni ajrata oladigan eng kichik tovush birliklari bo'lgan fonemalarni o'rganishni o'z ichiga oladi.

3. Morfologiya: so'zlarning tuzilishini o'rganish. Bu so'zlarning qanday shakllanishiga va ularning bir xil tildagi boshqa so'zlar bilan munosabatlariga qaraydi. Morfemalar, eng kichik ma'no birliklari, Markaziy markazdir.

4. Sintaksis: so'zlarning grammatik jumlar hosil qilish uchun qanday birlashishini o'rganish. Bu jumalarning tuzilishini tartibga soluvchi qoidalar va tamoyillarni o'z ichiga oladi.

Sintaksis-lingvistikaning tildagi jumlar tuzilishini tartibga soluvchi qoidalar va tamoyillarga qaratilgan bo'limi. Bu so'zlarning iboralar, gaplar va jumalarni hosil qilish uchun qanday birlashishini tekshiradi va bu birikmalarning tilning grammatik me'yorlariga rioya qilishini ta'minlaydi.

Sintaksisdagi asosiy tushunchalar

Gap tuzilishi: gapdagi so'zlarning joylashishi. Bunga sub'ektlar, fe'llar, ob'ektlar va boshqa jumla elementlarining tartibi kiradi.

Iboralar tuzilishi: so'zlar qanday qilib birlashib, iboralar hosil qiladi (masalan, ot iboralari, fe'l iboralari).

Grammatik qoidalar: so'zlarni qanday birlashtirish mumkinligini belgilaydigan qoidalar to'plami. Ushbu qoidalar tillar orasida farq qiladi, lekin odatda jumalarning tushunarli bo'lishini va mo'ljallangan ma'noni etkazishini ta'minlaydi.

Sintaktik kategoriyalar: otlar, fe'llar, sifatlar, qo'shimchalar va boshqalar kabi jumalarda alohida rol o'ynaydigan turli xil so'z va iboralar.

Daraxt diagrammasi: so'zlar va iboralar o'rtasidagi ierarxik munosabatlarni ko'rsatadigan jumalarning sintaktik tuzilishini vizual tasvirlash.

Sintaksisning ahamiyati

- Aniqlik va aniqlik: to'g'ri sintaksis jumalarning aniq va aniq bo'lishini ta'minlaydi, noaniqlikni kamaytiradi.

- Til o'rganish: sintaksisni tushunish yangi tilni o'rganish va o'zlashtirish uchun juda muhim, chunki u to'g'ri jumalar tuzishni bilishni o'z ichiga oladi.

- Hisoblash tilshunosligi: sintaksis tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) kabi sohalarda muhim ahamiyatga ega, bu erda algoritmlar inson tilini aniq tushunishi va yaratishi kerak.

Sintaksis tilning tuzilishi va tushunchasi uchun asos bo'lib, uning doirasida mazmunli va grammatik jihatdan to'g'ri jumalar tuziladi.

5. Semantika: tilda ma'nolarni o'rganish. Bu so'zlar, iboralar va jumalar ma'noni qanday etkazishiga qaratilgan.

6. Pragmatika: kontekst til talqiniga qanday ta'sir qilishini o'rganish. Unda ma'ruzachilar ijtimoiy o'zaro munosabatlarda tildan qanday foydalanishlari va tinglovchilar uni qanday talqin qilishlari ko'rib chiqiladi.

7. Sotsiolingvistik: tilning ijtimoiy guruhlarda qanday o'zgarishi va o'zgarishini o'rganish. Unda etnik kelib chiqishi, jinsi, yoshi va ijtimoiy sinfi kabi omillar tildan foydalanishga qanday ta'sir qilishi o'rganiladi.

8. Psixolingvistik: tilning miyada qanday ishlashini o'rganish. U tilni qanday egallashimiz, ishlab chiqarishimiz va tushunishimizni o'rganadi.

9. Neyrolingvistik: tilni tushunish, ishlab chiqarish va o'zlashtirishni boshqaradigan inson miyasidagi asab mexanizmlarini o'rganish.

10. Tarixiy Linguistik: tillarning vaqt o'tishi bilan qanday o'zgarishini o'rganish. Bu til oilalarini o'rganish va tillarni rivojlantirishni o'z ichiga oladi.

11. Amaliy Linguistik: lingvistik nazariyani real muammolarga tatbiq etish. U til ta'limi, tarjima va til siyosati kabi sohalarni o'z ichiga oladi.

12. Hisoblash tilshunosligi: tilni qayta ishlash va tahlil qilishda hisoblash usullaridan qanday foydalanish mumkinligini o'rganish. U o'z ichiga oladi tabiiy tilni qayta ishlash (NLP), bu inson tilini tushunish va yaratish uchun kompyuterlarni dasturlashni o'z ichiga oladi.

Ushbu sohalarning har biri inson tilining murakkabligi va boyligini va uni o'rganishni aks ettiruvchi yana bo'linishi va ixtisoslashishi mumkin.

Zamonaviy lingvistik tadqiqotlar natijalari juda katta ahamiyatga ega. Ta'limda tilni o'rganish bilan bog'liq bo'lgan bilim jarayonlarini tushunish o'qitish usullari va o'quv dasturlarini loyihalashni xabardor qilishi mumkin. Texnologiyada, yutuqlar hisoblash tilshunosligi kabi murakkab tilni qayta ishlash vositalarining rivojlanishiga olib keldi mashina tarjimai va nutqni aniqlash tizimlar. Sotsiolingvistik tadqiqotlar lingvistik xilma-xillikni targ'ib qilishga va til bilan bog'liq ijtimoiy muammolarni hal qilishga qaratilgan siyosatni xabardor qilishi mumkin.

Xulosa va takliflar

Zamonaviy lingvistik rivojlanishda davom etayotgan dinamik va fanlararo sohadir. Turli xil kichik maydonlar va metodologiyalar inson tilining murakkabligini va uning jamiyatdagi Markaziy rolini aks ettiradi. Kelajakdagi tadqiqotlar lingvistik va nevrologiya, antropologiya va informatika kabi boshqa fanlar o'rtasidagi kesishmalarni o'rganishni davom ettirishi kerak. Bundan tashqari, universal va tilga xos hodisalar haqidagi tushunchamizni chuqurlashtirish uchun ko'proq tillararo va madaniyatlararo tadqiqotlarga ehtiyoj bor. Lingvistik tadqiqotlarga doimiy sarmoyalar nafaqat bizning nazariy bilimlarimizni rivojlantiradi, balki muloqotni kuchaytiradigan va jamiyatdagi til bilan bog'liq muammolarni hal qiladigan amaliy qo'llanmalarga hissa qo'shadi.

Adabiyotlar:

1. Shayxislamov, N. (2020). So'z urg'usining o'zbek va ingliz tillaridagi farqlash vazifasining qisqacha tavsifi. O'zbekistonda innovatsion ilmiy tadqiqotlar va metodlar, 13-14.
2. Shayxislamov, N. (2020). Когнитив тилшуносликда концепт: “Тўй” концепти ва унинг универсал табиати. O'zbekistonda innovatsion ilmiy tadqiqotlar va metodlar, 54-60.
3. Артемова О.Е. Лингвокультурная специфика текстов прецедентного жанра “лимерик”: На материале английского языка: Дис... канд. филол. наук. – Уфа: БашГУ, 2004. – С.
4. Горелов И.Н., Седов К.Ф. Основы психолингвистики: Учебное пособие. – М.: Лабиринт, 2001. – С. 4.
5. Демянков В.З. Понятие и концепт в художественном литературе и в научном языке // Вопросы филологии. – Москва, 2001. – №1. – С.35-47.
6. Зикриллаев Ф. Назария - куруқ оғоч // Истиклол ва она тили курилиши, талқини ҳамда таълими. -Т., 2000
7. Зоркина О.С. О психологическом подходе к изучению текста // Язык и культура. – Новосибирск, 2003. – С. 205-210.